

ULF NILSSON:

Hur Reagan rustade skjortan av ryssarna

Under Ronald Reagans år i Vita Huset upprustade USA som aldrig förr i fredstid. Samtidigt gick Sovjets ekonomi kräftgång och belastades av kriget i Afghanistan.

Var SDI – Stjärnornas krig – ett grovt försök att "rusta ihjäl" Sovjet, att vinna det kalla kriget med hjälp av ett överväldigande politiskt-ekonomiskt-militärt tryck?

I alla händelser gav Reagan utvecklingen en avgörande knuff i rätt riktning.

Framtiden började, enligt min uppfattning, den 23 mars 1983. Den började med ett tal av Ronald Wilson Reagan.

Så skrev jag i ett bokmanuskript som lämnades till sättning (oåterkalleligt) i juli 1990. Tanken var rätt men dessvärre också fel.

Den var fel i så måtto som jag, precis som många andra, grovt överskattade chanserna för en positiv utveckling i Sovjetunionen. Varningstecken hade förvisso förekommit, med inte minst i USA hade både allmänna opinionen och (viktigare) makthavare som George Bush och hans utrikesminister, James Baker, bestämt sig för att "lita på Gorbatjov". En världsfrånvänd, men (kanske just därför) bestickande artikel av diplomaten Francis Fukuyama (anställd på State Departments planeringsavdelning) spelade en viktig roll i sammanhanget, Fukuyama hävdade lugnande att "historien" i hegelsk mening tagit slut. Förgrovat kom detta att betyda att kommunismen äntligen haft den goda smaken att lägga näsan i vädret och dö. Demokratien hade segrat.

Vad de viktigaste satellitstaterna beträffar var detta, såvitt man förstår, sant. Däremot svängde utvecklingen i Sovjet som bekant dramatiskt. De "konservativa" (som i andra länder skulle ha betecknats som "radikala") började metodiskt ta tillbaka makten. Kommunistpartiet, alltså den privilegierade nomenklaturans representanter försökte framgångsrikt reparera den skadade och diskrediterade maktstrukturen. Som ledare för ansträngningarna uppenbarade sig, hokus pokus, vår vän, f d liberalen Gorbatjov. Kring honom fylkade sig hårdingar från KGB och Röda Arméns tunga marskalkar. Problem bör-

Ulf Nilsson är korrespondent för tidningen Expressen.

jade uppträda både i START- och CFE-förhandlingarna och Sovjets hållning i konflikten vid Persiska viken färgades klart och tydligt av antagonistiska supermaktsambitioner. Samtidigt utsattes Baltikums självständighetssträvanden för betydande misshandel och fruktan för en ny, eller om man så vill nygammal, repression växte. Vi är inte tillbaka där vi började — Östeuropa förblir fritt — men marschriktningen är illavarslande.

Detta hindrar inte att påståendet om den 23 mars 1983 som ett avgörande datum håller. Kanske det rentav förstärks.

Ämnet för Reagans tal var SDI, the Strategic Defense Initiative, snart känt som "Stjärnornas krig" och allmänt förlöjligt. Först många månader senare förstod vi att Reagan i detta tal blottat sin välvilliga själ, att han verkligen trodde på den dröm om fred som han frammanade. Det tog minst lika lång tid innan vi insåg att presidentens ord skulle få en sprängkraft jämförbar med den bomb som fällts över Hiroshima 38 år tidigare. Den första atombomben satte fart på utvecklingen mot kapprustning, kallt krig och terrorbalans. SDI-talet skrämde fram ett radikalt nytänkande, även om det onekligen tog åtskillig tid innan detta framgick. Det finns anledning att tro — även om jag ingenting kan bevisa — att nytänkandet började i Moskva långt tidigare än i Washington.

SDI-projektet

De två huvudpunkterna i SDI-projektet var så revolutionära att det kanske just därför var svårt att ta dem riktigt på allvar. Om John F Kennedy eller Henry Kissinger valt att ställa alla strategiska begrepp på

huvudet skulle världen säkert ha lyssnat med större intresse, men båda var om sanningen ska fram försiktiga och konventionella, särskilt om man jämför dem med Reagan.

För det första signalerade den president som just var i färd med att genomföra den största upprustningen i fredstid att han fann det omoraliskt att trygga freden huvudsakligen med hjälp av offensiva vapen, avsedda att förstöra hela städer och bränna ihjäl eller förgifta miljoner människor. Den strategiska doktrin som i USA fått den svarthumoristiska beteckningen MAD (Mutual Assured Destruction, ömsesidig förintelse) borde enligt Reagan ersättas med en doktrin baserad på försvar. Istället för terrorbalans ett futuristiskt vapenparaply spänt över den nordamerikanska kontinenten och tätt nog att skydda alla människor där.

Visionen var magnifik i den mån den inte var löjlig eller bindgalen (debatten är långt ifrån slut) men Reagan stannade inte ens där. Hans andra propå var minst lika omstörtande.

Presidenten förklarade att USA var berett att dela sina forskningsresultat med Sovjet, detta "ondskans imperium", så att de två supermakterna (och småningom alla andra) kunde leva tillsammans på jorden, trygga under en elektronisk kupa som gjorde överfall med kärnvapen till en omöjlighet — nåja, praktiskt taget och för all del först ett bra stycke in i framtiden.

Kritiken mot SDI blev frän. I korthet: — Forskare och militärer fastslog omedelbart att systemet inte kunde göras heltäckande och att det möjligen inte skulle fungera alls.

— Om det trots allt skulle fungera, måste det ske automatiskt, styrt av sensorer, sa-

telliter och datorer. I avgörande ögonblick bortom mänsklig kontroll.

— Ett land som förfogar över ett ogenomträngligt försvarssystem kan naturligtvis utan oro anfälla ett land som saknar ett sådant system. Alltså kunde man se SDI som ett bara nödortfött maskerat försök att skapa first strike capability. Reagans löfte om att dela med sig av tekniken trodde varken ryssarna eller någon annan på; följaktligen kunde man döma ut SDI som destabiliserande.

Att "ingenting fungerar i Sovjet" visste varenda resenär. Ändå vägrade vi förstå.

— Och värst. SDI skulle kosta miljarder och åter miljarder dollar i ett läge då Reagan — sparsamhetens apostel — förvandlat USA till världens största låntagare genom tiderna. En mera konventionell och tekniskt "kompetent" president skulle i en sådan situation säkert inte ha vågat satsa på SDI.

Lyckligtvis var Reagan inte en sådan president. Det fanns de som redan på ett tidigt stadium förklarade att SDI var ett grovt försök att "rusta ihjäl" Sovjet, att vinna det kalla kriget med hjälp av ett överväldigande politiskt-ekonomiskt-militärt tryck och Reagan som joker och orosspidare. Inkompetens som trumf? Något så okonventionellt kunde man naturligtvis inte acceptera och liberaler och konservativa enades om att tanken — om det nu var en tanke — var dödfödd. Herrarna i Kreml skulle alltid klara av att pressa fram pengar till rustningar. Om folket fick svälta, så mycket värre för folket! Sa man.

Afghanistankriget — en gigantisk felkalkyl

Sovjets akuta nedgångsskede började med en gigantisk felkalkyl. Av någon anledning som historikerna småningom lär gräva fram, men som ännu är till nio tiondelar okänd, bestämde sig de ålderstigna herrarna i Kreml för att kontroll över det obehagliga och betydelselösa bergslandet Afghanistan var väsentlig för det kommunistiska imperiets fortbestånd. Vid jultid 1979 slog man till; tio år och 13 833 sovjetiska lik senare (Pravdas uppgift) gav man upp. Vid det laget var man fortfarande lyckligt omedveten om hur ohyggligt kostsam operationen egentligen varit.

Jimmy Carter var en irriterande president. Rent tekniskt sett var han avsevärt mera kompetent än sin åldrige efterträdare men han ledde aldrig utvecklingen och hade därför alltid otur. (Den som vill kan vända på ordningsföljden; resultatet blir detsamma.) Carter var en envis moralist, nedrustare och självflagellant, en amerikansk Olof Lagercrantz. Under hans tid vid makten sjönk försvarets del av BNP från 5,3 procent 1976 till fem procent 1979 (SIPRI:s uppgifter). Carter fick ryssarna att känna sig relativt trygga (fast irriterade av allt tjat om mänskliga rättigheter) medan amerikanerna misstänkte sig själva för att vara usla typer och därför mådde dåligt. Eländet Vietnam hängde kvar i luften och ockupationen av ambassaden i Teheran förstärkte känslan av impotens och "nedgång", en känsla som sk liberala amerikaner alltid älskat att lida av.

Carter blev blixtnedslagen när ryssarna lönade all hans ädelhet med att invadera Afghanistan. Han inledde en kraftig upprustning (valåret 1980 var man uppe i

5,6 procent av BNP) men inrikespolitiskt var spelet redan förlorat. Dock hade han till sist spelat en viktig, historisk roll. Hans anemiska framtoning jämnade vägen för Ronald Reagan som — rakare och mera hotfullt än någon av efterkrigstidens presidenter — vägrade att förhandla från militär svaghet eller ideologisk suddighet.

Under Reagans år i Vita Huset upprustade USA som aldrig förr i fredstid. Utgifterna steg från 5,8 procent av BNP 1981 till 6,6 1985 och 6,7 procent 1986, då trenden bröts. Det är då att märka att USA:s ekonomi expanderade kraftigt medan Sovjets gick kräftgång. Proportionellt sett bar ryssarna en ohyggligt mycket tyngre rustningsbörda som dessutom ökade dramatiskt med Afghaistan-kriget. Knappast underligt att ryssarna totalt tappade masken när de läst Reagans SDI-tal och begrundat dess konsekvenser.

— Reagan är en galning, en kriminell cowboy, okunnig, oförstående och alldeles hänsynslös, en krigshetsare, röt Georgi Arbatov. Jag träffade honom ofta i samband med Palme-kommissionens sammanträden, men förstod dessvärre aldrig att det var rädsla och smärta — en känsla av att ha blivit brutalt överspelad — som gjorde honom så aggressiv.

(Efter dem amerikanska krigsmaktens uppvisning i Mellanöstern framstår ryssarnas oro som ännu mera begriplig. De "smarta vapen" som förintade Iraks väldiga — till större delen Sovjet-utrustade — armé var trots allt framtagna för ett NATO-krig i Europa. Ryssarna kände väl dem, både genom spioner och öppna källor. Saddam Husseins dramatiska debakel kom som en obehaglig bekräftelse, inte som en överraskning; en sovjetisk general fastslog faktiskt att det var "orättvist" att

USA på detta sätt fick testa sin nya high tech arsenal i praktiken.)

Ett mysterium

Ett av den moderna tidens största mysterier kan formuleras så här:

Varför trodde så många av oss inte vad våra ögon såg — och våra munnar många gånger sa? Nämligen att det kommunistiska systemet inte bara var grymt och omänskligt utan dessutom hopplöst ineffektivt.

Grymheten, som alltför ofta fick nöja sig med namnet Stalin, var välkänd åtminstone sedan skåderättegångarna och utrensningarna på 30-talet. Att "ingenting fungerar i Sovjet" visste varenda resenär. Ändå vägrade vi förstå.

Trodde vi att välutbildade och intelligenta ryssar — och småningom hade man ju träffat rätt många sådana — i all evighet skulle finna sig i att leva under klumpigt förtryck och/eller som parasiter? Inbillade vi oss, utan att riktigt våga tänka tanken till slut, att de människor som levde inom det väldiga, sovjetiska imperiet var annorlunda än vi själva, fogligare, förtryckstillvända...?

Jag erkänner villigt att jag alls inte är säker på svaren. Däremot är jag bara alltför övertygad om att ingen Sovjet-expert i väst som någon tagit på allvar — varken någon journalist, akademiker eller CIA-analytiker — vågat framföra den nu alldeles uppenbara slutsatsen:

Eftersom det kommunistiska systemet inte fungerar så måste människorna endera skaka av sig detta system eller hamna i permanent nöd. Sovjetunionen, det borde experterna ha förstått senast i början på 60-talet, var på väg från fattigdom till kol-

laps (medan väldiga delar av världen började röra sig från fattigdom till välstånd). I stället valde många att bekymrat citera förfälskad statistik och tomt skryt som Nikita Chrustjovs beryktade:

– Vi kommer att begrava er!

Gorbatjovs insikt

Michail Gorbatjov kom till makten i mars 1985. Han var en annolunda Sovjet-ledare. Inte minst i så måtto att han kunde stå på benen. (The other kept dying on me! sa Reagan, då 75, mera kokett än beklagande.) "Gorby" var annorlunda även i andra

Strategiska kärnvapen är användbara politiskt, men inte militärt.

avseenden. Han var universitetsutbildad, karriärinriktad och tämligen oideologisk. Snarare opportunist; en sovjetisk yuppie.

Andra kan säkert skildra Gorbatjovs sammansatta och motsägelsefyllda personlighet mycket bättre än jag. Det betydelsefulla är att han i något läge insåg att strategiska kärnvapen är användbara politiskt, men inte militärt. Så långt hade många sovjetiska strateger och politiker kommit före honom. Troligen hade andra, intelligenta unga män i nomenklaturen också insett att militär effektivitet till sist inte går att åstadkomma utan ett effektivt fungerande, civilt samhälle. Utan bättre skolor och universitet där idéer får konkurrera, ingen intelligensutveckling. Utan omfattande datorisering och – framförallt – fri och snabb informationsspridning, ingen bärande, intellektuell infrastruktur. Man stod, kort sagt, inför ett

ödesdigert dilemma som kan formuleras så här:

– För att kunna möta Reagans kosmiska utmaning måste man kunna skaffa fram oerhörda summor pengar – miljarder och åter miljarder rubel.

– Om man tvingade fram dessa jättesummor ur en redan hårt pressad befolkning, fanns det betydande risk för att ekonomin skulle kollapsa.

– Om ekonomin kollapsade skulle man inte orka med de nya, häftigt stegrade rustningsbördorna.

Bara ett fåtal experter insåg att problemet var livshotande och detta på rätt kort sikt. Svensken Anders Åslund var en av de få som träffade mitt i prick. Amerikanska CIA hävdade däremot – sannolikt i begripligt egenintresse – att Sovjet var betydligt starkare än som visade sig vara fallet. (Amerikanskan Judy Shelton visade småningom i en fascinerande bok exakt hur den sovjetiska budget-svindeln gick till, men det faller utanför den här artikeln.)

En multidimensionell lindans

Gorbatjov besvarade Reagans utmaning genom att söka en rad kompromisser och genomföra en multidimensionell lindans (om uttrycket tillåts) över olika, politiska avgrunder. Dansen pågår fortfarande. Musiken stegras mot tempo furioso och om slutet vet vi förvisso ingenting. Det hindrar inte att vi kan lära avsevärt av vad som skett sen den 23 mars 1983.

Gorbatjov återupptog de förhandlingar om rustningsbegränsning som avbrutits när västalliansen genomförde sitt beslut att kontra Sovjets överlägsenhet i medeldistansrobotar (SS-20). Det blev mycket

snart klart att ryssarna var paniskt förskräckta för SDI som de till varje pris ville förhandla bort. Reagan insåg — det var inte särskilt svårt — att han satt med trumf och det märkliga spelet nådde en bizarr kulmen i Reykjavik på hösten 1986. I ett spöklikt kråkslott, Höfdi-huset, som isländarna ställt till förfogande, drev Reagan, Gorbatjov och deras rådgivare på varandra tills de i ett ofattbart ögonblick var överens om att alla kärnvapen måste bort. Rapporter om detta ofattbara samförstånd sände kalla kårar utefter ryggen på Europas statsmän. Sovjets östeuropeiska imperium var fortfarande intakt och ingen tvivlade på att Sovjet var vida överlägset NATO i konventionella vapen: divisioner, stridsvagnar, attackflyg, artilleri. Om Reagan och Gorbatjov fått som de ville skulle Europa ha legat oskyddat.

Lyckligtvis upphörde enigheten när SDI kom in i bilden. När Gorbatjov insisterade på att en förutsättning för överenskommelser över huvud taget var att projektet slopades, samlade Reagan ihop sina papper, reste sig och gick. Att spekulera i vad som kunde ha hänt är frestande, men lönlöst. Däremot är det viktigt att notera vad som hände.

Ryssarna kröp snart nog till korset och godtog tidigare, amerikanska förslag. Man nådde snabbt fram till INF-avtalet, som avskaffar medeldistansrobotarna. En principöverenskommelse om strategiska

vapen (START) följde; rent praktiskt är den i farozonen när detta skrivs. Detsamma gäller det minst lika viktiga avtalet om konventionella styrkor i Europa (CFE) där ryssarna krånglat — och fuskat — vintern och våren 91.

Gorbatjov fortsätter sin lindans. För att inte komma på kant med Röda Arméns marskalkar och KGB-ledningen måste han anslå betydande resurser till krigsmakt och säkerhetstjänst. För att få utrymme för reformer på den civila sidan måste han minska det militär-industriella komplexets del av BNP. Kaos hotar och framtiden är fylld av faror — inte bara för "Gorby".

En avgörande knuff

Ronald Reagan fick ta emot från kritik, inte minst i Sverige, därför att han vågade kalla Sovjet för "ondskans imperium" och (hösten 1987) ställa Gorbatjov inför det orimliga kravet att riva Berlin-muren. Särskilt hårt kritiserades det "vansinniga" SDI-beslutet. Reagan kallades barnslig, onyanserad och dum därför att han (en f d B-skådespelare) vågade säga vad alla visste var sant.

Idag vet vi att just Reagan, en av de få politiker på toppnivå som haft excentriciteten att tro sina egna ord, som gav utvecklingen en avgörande knuff i rätt riktning.